

Comparative and Rapprochement-Based Exegesis: From Distinction to Interaction

Mohammad Sharifi¹ | Maryam Ja'far-Koupaei²

1. Associate Professor, Department of Qur'an and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Yazd University, Yazd, Iran. Email: m.sharifi@yazd.ac.ir; And Associate Professor, Department of Qur'an and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Ahl al-Bayt Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran. Email: mo.sharifi@theo.ui.ac.ir
2. Corresponding Author, Level Four Seminary Student in Comparative Exegesis, Fatimah al-Zahra Seminary, Isfahan, Iran. Email: mj.66639299@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Received: 26 February 2025

Revised: 3 May 2025

Accepted: 9 June 2025

Available Online: 12 November 2025

Keywords:

Comparative Exegesis (Tafsir al-Taṭbīqī), Rapprochement-Based Exegesis (Tafsir al-Taqrībī), Exegetical Method, Exegetical Orientation.

Abstract

Despite their longstanding practical application in classical exegesis and renewed contemporary interest, comparative (taṭbīqī) and rapprochement-based (taqrībī) exegesis have been undertheorized. Given that comparison focuses on differences in interpretive opinions while rapprochement seeks common ground, a precise analysis is needed to determine their compatibility. Using a descriptive-analytical method, this study finds that combining the two approaches is untenable in two scenarios: first, when comparative exegesis adopts a polemical or sectarian approach; second, when an extremist rapprochement-based stance leads to silence on verses subject to sectarian disagreement. However, if comparative exegesis employs a balanced rapprochement-based orientation to examine and critique interpretive opinions, the two approaches can synergistically achieve their goals without incurring methodological harms. Since the incompatible scenarios exacerbate differences and deviate from the core aims of exegesis, the only path to an effective comparative and rapprochement-based interpretation is their integrated application.

Cite this article: Sharifi, M.; Ja'far-Koupaei, M. (2025). Comparative and Rapprochement-Based Exegesis: From Distinction to Interaction. *Quranic Doctrines*, 22(42), 7-37. <https://doi.org/10.30513/qd.2025.6841.2510>

Extended Abstract

Introduction

Qur'anic exegesis has been pursued through diverse approaches since the advent of revelation, among which comparative (*taṭbīqī*) and rapprochement-based (*taqrībī*) exegesis hold distinct positions. Comparative exegesis, implicitly present in classical works such as al-Ṭabarī's *Jāmi' al-Bayān* and Shaykh al-Ṭūsī's *al-Tibyān*, developed into an independent, systematic discipline in the modern era. In contrast, rapprochement-based exegesis is rooted in the praxis of the Prophet and the Imams and is evident in modern works like Muḥammad Jawād Muḡhnīyah's *al-Kāshif*, Maḥmūd Shaltūt's *Tafsīr al-Qur'ān al-Karīm*, and Muḥammad Hādī Ma'rifat's *al-Tafsīr al-Atharī al-Jāmi'*.

Despite this background, the theoretical relationship between these two approaches remains underexplored. Key questions include the nature of their relationship, the levels at which their similarities and differences manifest, and whether a coherent model of "comparative-rapprochement-based exegesis" is conceptually viable or contradictory. Addressing these questions is crucial in the contemporary context of heightened sectarian dialogue.

While studies exist on comparative exegesis (e.g., 'Askarī's *Trends in Comparative Interpretation*) and Islamic rapprochement (e.g., works by Sharaf al-Dīn, Taskhīrī, and Āzarshab), rapprochement-based exegesis as a distinct hermeneutical approach and its relationship with comparative method have received scant systematic attention. This study therefore examines both approaches to determine whether their relationship is one of compatibility or contradiction—a question vital for Qur'anic scholars and proponents of Islamic unity.

Method

This qualitative study adopts a descriptive-analytical approach based on library content analysis. It compares comparative and rapprochement-based exegesis concerning their exegetical status, objectives, foundations, methods, and potential pitfalls. The research scope includes classical and modern exegetical works, theoretical studies, and relevant scholarly articles, selected for their credibility and direct relevance.

Data were collected through systematic review of library resources and secondary sources. Analysis focused on the core concepts, aims, theoretical bases, methodologies, and challenges of both approaches, identifying their points of convergence and divergence. Ethical considerations were upheld through academic integrity, precise citation, and avoidance of biased source selection.

Results

Findings indicate that comparative exegesis is classified as a method or style, primarily serving to analyze and evaluate differing interpretive opinions. Rapprochement-based

exegesis, however, functions as an overarching orientation that informs the entire interpretive process.

Regarding objectives, comparative exegesis aligns with rapprochement-based goals when pursued with a unifying mindset but conflicts with it when driven by polemical (jadali) or sectarian (madhhabi) motives. Conflict in theoretical foundations arises if comparative analysis emphasizes sectarian bias or if rapprochement-based interpretation ignores genuine doctrinal differences. Methodologically, adherence to shared foundations enables compatibility. A balanced rapprochement-based approach, employing explanatory and clarificatory methods, can successfully integrate comparative analysis.

Both approaches are vulnerable to methodological flaws if not rigorously defined and applied. The most effective model for minimizing pitfalls and serving Islamic rapprochement is a comparative exegesis guided by a rapprochement-based orientation.

Conclusions

This study concludes that "comparative-rapprochement-based exegesis" is not a contradiction but a necessary and effective model for contemporary Qur'anic scholarship. Employing either approach in isolation or extremism leads to deficiencies: comparative exegesis without a rapprochement-based lens risks sectarian bias, while an extreme rapprochement-based approach may avoid critical engagement with disputed verses.

A balanced rapprochement-based approach—acknowledging differences while emphasizing common ground—allows comparative methodology to serve the goal of intra-Islamic unity. This integrated model facilitates discerning sounder interpretations without succumbing to prejudice or unscientific laxity, offering a rigorous framework for scholarly exegesis that promotes harmony.

Author Contributions

All stages of the research, including conceptualization, data collection, analysis, and the writing of the initial and revised manuscripts, were carried out with equal contribution from both authors.

Data Availability Statement

No data were generated or analyzed during this study.

Acknowledgements

The authors thank the academic staff of Fatemeh al-Zahra Seminary for their support in the development of this article.

Ethical Considerations

The authors adhered to the highest standards of research ethics, avoiding data fabrication, falsification, plagiarism, and any form of academic misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare that there are no conflicts of interest regarding the publication of this article.

Declaration on the Use of AI Tools

During the preparation of this work, the authors used ChatGPT, a generative AI tool, for assistance with translation and initial drafting. After using this tool, the authors reviewed, edited, and refined the content and take full responsibility for the published work.

تفسیر تطبیقی و تقریبی؛ از تمایز تا تعامل

محمد شریفی^۱ | مریم جعفرکویانی^۲

۱. دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه یزد، یزد، ایران. رایانامه: m.sharifi@yazd.ac.ir؛
دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اهل بیت (ع)، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
رایانامه: mo.sharifi@theo.ui.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، طلبه سطح ۴، رشته تفسیر تطبیقی، حوزه علمیه فاطمه الزهرا (س)، اصفهان، ایران. رایانامه:
mj.66639299@gmail.com

چکیده

تفسیر تطبیقی و تقریبی به رغم این که از جهت کاربردی، سابقه ای دیرین در تفاسیر متقدمان دارند و در زمان معاصر نیز به آن دو اهتمام ویژه شده، اما از جهت نظری و مبانی، کمتر به آن ها پرداخته شده است. همچنین با توجه به این که تطبیق به تفاوت آرای تفسیری، و تقریب به شباهت آرای تفسیری نظر دارد، بررسی و مقایسه علمی و دقیق این دو تفسیر، امری لازم است تا بتوان به این سؤال پاسخ داد که آیا همراهی این دو تفسیر در کنار هم امکان دارد یا خیر؟ نتایج این پژوهش که به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده، گویای این است که در دو صورت، همراهی تفسیر تطبیقی با تقریبی امکان ندارد: یکی در حالتی که رویکرد تفسیر تطبیقی، جدلی یا مذهبی باشد، و دیگر این که مفسر، رویکرد تقریبی افراطی داشته باشد که در این صورت، در برابر آیاتی که دارای اختلاف آرای مذاهب است سکوت می کند. اما اگر تفسیر تطبیقی با رویکرد تقریبی متعادل و صحیح به بررسی و نقد آرا و نظرات مفسران بپردازد، همدیگر را هم پوشانی و یاری می کنند تا به اهداف تعریف شده خود، بدون آسیب زایی برسند. با توجه به این که در دو صورت عدم امکان، ثمره تفسیر خارج از اهداف آن هاست و منجر به شدت گرفتن اختلافات می شود، تنها راه رسیدن به یک تفسیر تطبیقی و یک تفسیر تقریبی اثرگذار، بهره گیری هر دوی آن ها در کنار هم است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۲/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۳/۱۹

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۸/۲۱

کلیدواژه‌ها

تفسیر تطبیقی، تفسیر تقریبی، روش تفسیری، گرایش تفسیری.

استناد: شریفی، محمد؛ جعفرکویانی، مریم. (۱۴۰۴). تفسیر تطبیقی و تقریبی؛ از تمایز تا تعامل. آموزه های قرآنی، ۲۲(۴۲)، ۷-۳۷.

<https://doi.org/10.30513/qd.2025.6841.2510>

مقدمه

بیان مسئله: بیش از چهارده قرن از تاریخ نزول قرآن کریم گذشته است و مسلمانان از همان صدر اسلام به دنبال فهم کلام الهی بودند. با گسترش اسلام و وارد شدن سایر مسائل کلامی و فقهی، کم‌کم دانش مستقلی به نام تفسیر شکل گرفت. در این راستا علمای اسلامی در طول تاریخ از روش‌ها و ابزارها و رویکردهای مختلف برای تفسیر این کتاب مبین و مبارک بهره گرفته‌اند که از جمله آن‌ها تفسیر تطبیقی و تفسیر تقریبی است.

صاحب‌نظران تعاریف و تلقی‌های مختلفی از تفسیر تطبیقی (تفسیر مقارن) دارند، اما تعریفی که می‌شود وجه مشترک تمام تعاریف دانست این است که: «تفسیر تطبیقی مقایسه‌آرای تفسیری برای فهم قرآن است» (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۴۲). در مقابل، برای تعریف تفسیر تقریبی می‌توان گفت: تقریب از ریشه «قرب» به معنای نزدیک کردن، و نقیض «بعد» است (ابن منظور، بی‌تا، ج ۱، ص ۶۶۲) و در اصطلاح، به معنای «نزدیک شدن پیروان مذاهب اسلامی به یکدیگر با هدف تعارف و شناخت یکدیگر، به منظور دستیابی به تألیف و اخوت دینی بر اساس اصول مسلم و مشترکات اسلامی» (تسخیری، ۱۳۹۱ الف، ص ۹۴). با توجه به تعریف تقریب می‌توان گفت مفسر در تفسیر تقریبی، درصدد زدودن اختلافات و کینه‌ها و نزدیک کردن دیدگاه‌های سایر مفسران از مذاهب مختلف است.

حال با قرار دادن این دو تفسیر در کنار هم، این سؤال پیش می‌آید که شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو تفسیر در چیست؟ رابطه این دو تفسیر با هم چگونه است؟ آیا تفسیر تطبیقی تقریبی یک اصطلاح متناقض‌نماست یا امکان هم‌پوشانی و همراهی با هم را دارند؟ پاسخ به این سؤالات از این جهت که تفسیر تطبیقی و تفسیر تقریبی نقش پررنگی در جوامع اسلامی دارند، به خصوص در دهه‌های اخیر که از اقبال و اهمیت مضاعفی برخوردار شده‌اند، بسیار حائز اهمیت است. همچنین می‌توان به عنوان یکی از مباحث نظری در حیطه تفسیر تطبیقی و تقریبی به کارآمدی و ضابطه‌مندی آن‌ها کمک کرد و مشخص نمود که این دو تفسیر چه میزان تأثیر و تأثر در هم دارند و ارتباط آن‌ها از جهات مختلف با یکدیگر چگونه است. **پیشینه پژوهش:** کاربرد تفسیر تطبیقی پیشینه دیرینه دارد. از جمله تفاسیر متقدمی که در آن، تفسیر تطبیقی انجام شده است تفسیر جامع البیان فی تأویل آی القرآن از طبری و تفسیر التبیان شیخ طوسی است. اما در تمام این تفاسیر تفسیر تطبیقی در ضمن تفسیر ترتیبی کار

شده است. تنها در سال‌های اخیر، تفسیر تطبیقی رشد چشمگیری داشته است و تفاسیر و تحقیقاتی به صورت مستقل به تفسیر تطبیقی پرداخته‌اند، از جمله، کتاب بررسی تطبیقی تفسیر آیات ولایت در دیدگاه فریقین از نجارزادگان (۱۳۸۸) و کتاب تفسیر تطبیقی آیه مودت از فداحسین عابدی (۱۳۸۴). همچنین مجلاتی به این تفسیر اختصاص یافته و سالانه تعداد کثیری مقالات با عنوان تفسیر تطبیقی در حوزه علوم و معارف قرآنی و تفسیر قرآن چاپ می‌شود. اما در حوزه مباحث نظری، تفسیر تطبیقی یا مقارن اصطلاحی نوپدید است که نیاز به تبیین و روشن‌کردن و معرفی همه جانبه با تنظیم منطقی مباحث دارد. تنها کتابی که به طور مبسوط به این موضوع پرداخته است کتاب جریان‌شناسی تفسیر تطبیقی نوشته عسکری (۱۳۹۷) است و مقالاتی چون مقاله «تفسیر مذهبی؛ چیستی، تشابه و تمایز با تفسیر تطبیقی» از طیب حسینی و مرتضوی (۱۴۰۳)؛ مقاله «تفسیر تطبیقی؛ اغراض و منافع» از طیب حسینی و همکاران (۱۴۰۲)؛ و مقاله «تفسیر تطبیقی؛ معنایابی و گونه‌شناسی» تألیف عسکری و شاکر (۱۳۹۴).

در مورد تفسیر تقریبی، آنچه بیشتر درباره پیشینه‌اش گفته شده است در مورد تقریب مذاهب است که تاریخچه کاربردی آن به سیره عملی و قولی پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصوم (ع) می‌رسد. کتاب الفصول المهمة فی تألیف الأمة نوشته شرف‌الدین (۱۴۲۳) و مقاله «راهکارهای تقریب مذاهب در سیره و گفتار امام رضا (ع)» نوشته سیاوشی و سلیمانی فر (۱۳۹۴) به بیان این موارد پرداخته‌اند. اما اصطلاح «تقریب مذاهب» در عصر معاصر به همت جمعی از شخصیت‌های معروف جهان اسلام همچون محمدتقی قمی، بروجردی، عبدالمجید سلیم، محمود شلتوت، سید عبدالحسین شرف‌الدین شکل گرفت که چاپ مجله رساله الاسلام توسط مرکز «دار التقرب بین المذاهب الاسلامیه» از نتایج تلاش‌های پیروان این رویکرد است. همچنین کتاب‌ها و مقالات نسبتاً خوبی در این زمینه منتشر شده است که می‌توان به کتاب‌هایی چون پیشینه تقریب از آذرشب (۱۳۹۱)، راهکارهای اندیشه‌ای و کاربردی تحقق تقریب مذاهب اسلامی از جمعی از اندیشمندان (۱۳۹۰) و رسالت ما تقریب در اندیشه، وحدت در عمل از تسخیری (۱۳۹۱ الف) اشاره کرد. از میان مقالات، مقاله «واکاوی دیدگاه موافقان و مخالفان تقریب مذاهب اسلامی» از هاشمی فشارکی (۱۳۹۷) و «برداشت‌های مختلف از تقریب مذاهب اسلامی» از اقبالی (۱۳۸۷) و «آسیب‌شناسی راهکارهای تقریب مذاهب و وحدت اسلامی» از دارابی (۱۳۸۹) شایان ذکرند. اما تفسیر تقریبی در حوزه تفسیر و تفسیرپژوهی برگرفته شده از دیدگاه تقریب مذاهب

است و مفسران و دانشمندان پیرو این دیدگاه سعی دارند به واسطه قرآن که نقطه مشترک همه مسلمانان است، میان فریقین تقریب ایجاد کنند.

با این حال، به رغم دیرینگی تفسیر تقریبی و تلاش مفسران متقدمی چون طبرسی و طبری و ثعلبی، و با وجود تقریب مذاهب در دهه‌های اخیر که در تفسیر بعضی مفسران متأخر مانند محمدجواد مغنیه در الکاشف، محمود شلتوت در تفسیر القرآن الکریم و محمدهادی معرفت در التفسیر الأثری الجامع، نمود دارد، اما در حیطه نظری و مبانی تفسیر تقریبی، بسیار اندک به آن پرداخته شده است. مقاله «مبانی تفسیر تقریبی» از بهادری جهرمی (۱۳۹۷) تلاشی در این باره است.

از این رو این دو گونه تفسیر، از بعد نظری، نوبنیان و نوپدیدند که تحقیق و بررسی بسیار می‌طلبند و به طریق اولی، مقایسه دو تفسیر تطبیقی و تقریبی موضوعی نو است که می‌تواند در شناخت تمایزات و تعاملات این دو تفسیر در کنار هم اثرگذار باشد، درحالی‌که در هیچ یک از منابع (کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها) به آن پرداخته نشده است. لذا پژوهش در این موضوع ضرورت می‌یابد.

۱. مقایسه تفسیر تطبیقی و تقریبی

در این پژوهش تفسیر تطبیقی و تقریبی از جهات جایگاه تفسیری، هدف، مبنا، روش و آسیب مقایسه و بررسی می‌شوند.

۱-۱. جایگاه تفسیر تطبیقی و تقریبی در نظام طبقه‌بندی تفسیری

تفسیرپژوهان اهتمام دارند که همه گونه‌های تفسیری را در یک نظام طبقه‌بندی جای دهند. اما تا به امروز آن‌ها موفق نشده‌اند که به یک نظام منسجم و پذیرفته تمام مفسران دست پیدا کنند. اختلاف در دیدگاه‌ها و سلاقی باعث شده است که اصطلاحات و تعاریف مختلف و متفاوتی ارائه شود. بعضی این نظام را محدود کرده و همه را در دو گروه روش‌ها و گرایش‌ها قرار داده‌اند (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۲، ص ۳۲). برخی دیگر با اضافه کردن دسته‌بندی‌ها تلاش کرده‌اند تا همه آنچه از گونه‌های تفسیر دانسته می‌شود در این دسته‌ها و طبقات جای دهند (شاکر، ۱۳۸۲، ص ۴۴).

الف. جایگاه تفسیر تطبیقی: جایگاه تفسیر تطبیقی در این نظام تفسیری، در موارد متعددی بیان شده است. عده کثیری از مفسران که حتی تفسیر تطبیقی انجام می‌دهند، در این مورد نظری

نداده‌اند. کسانی مانند نجارزادگان به صورت غیرصریح تفسیر تطبیقی را یک اسلوب در کنار تفاسیر ترتیبی و موضوعی دانسته است (نجارزادگان، ۱۳۸۸، ص ۱). فهد رومی نیز در دسته‌بندی اش تفسیر تطبیقی را اسلوب دانسته است. او با اذعان به عدم اتفاق نظر بر اصطلاحات و تعاریف، دسته‌بندی و تعاریف خود را چنین ارائه می‌دهد:

■ **دسته اول: «اتجاه»** یا گرایش یا رویکرد به معنای هدفی که مفسران در تفاسیر خود به سمت آن حرکت می‌کنند و در هنگام نوشتن آن را در نظر دارند، مثل گرایش عقایدی؛

■ **دسته دوم: «منهج»** یا روش به معنای راهی که مفسر برای رسیدن به هدف (اتجاه) طی می‌کند، مثل روش قرآنی، روش روایی؛

■ **دسته سوم: «طریق»** (اسلوب، سبک) که چگونگی و شیوهٔ بيمودن راه برای رسیدن به هدف است، مثل تفسیر موضوعی و تحلیلی و تطبیقی (مقارن) (رومی، ۱۴۱۹، ص ۵۵).

در مقابل، عسکری تفسیر تطبیقی را نه اسلوب بلکه روش تفسیری می‌داند (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۱۱۲). او تصریح می‌کند که این تقسیم‌بندی بنا بر تعریف خاص از روش تفسیری (منهج) که مربوط به پذیرش نوع و نحوهٔ استناد به منابع است (شاکر، ۱۳۸۲، ص ۵۵) پذیرفتنی نیست، زیرا بر اساس این تعریف، منبع و مستندات تفسیر، عامل تفاوت روش‌هاست که سبب تقسیم تفاسیر به مآثور، شهودی، قرآن به قرآن، عقلی و اجتهادی و یا هر روش دیگری می‌گردد که مفسر اهتمام داشته است با آن، تفسیر را انجام دهد. اما اصطلاح تطبیق، به منزلهٔ منبع نیست که بتوان در این دسته‌بندی قرار داد، بلکه می‌توان مبتنی بر تعریف عام از روش یعنی «چگونگی کشف معانی و مقاصد آیات قرآن» (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۲، ص ۲۱) تفسیر تطبیقی را به عنوان روش تفسیری در نظر گرفت، زیرا یکی از شیوه‌های دست یافتن به معانی قرآن مجید تطبیق است (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۱۱۴). البته تفسیرپژوهان اعتراف دارند که گونه‌های تفسیری قابلیت تقسیم ریاضی ندارند، زیرا حوزهٔ بحث در تمام آن‌ها کلام خداست و هدف رسیدن به مراد او. روش‌های مفسران برای رسیدن به این غایت متفاوت است، اما این تفاوت از نوع تضاد و تباین نیست، بلکه از نوع ترادف و تعاون و تنوع است و استفاده از یک روش مستلزم بی‌نیاز شدن از سایر روش‌ها نیست (مسلم، ۱۴۲۶، ص ۵۲). بنابراین تفسیر تطبیقی اسلوب باشد یا روش، در عملکردش تغییری ایجاد نمی‌کند و برای رسیدن به هدفش بی‌نیاز از سایر روش‌های دیگر نمی‌شود.

ب. **جایگاه تفسیر تقریبی:** تفسیر تقریبی به اذعان همهٔ تفسیرپژوهان و مفسران رهیافت یا گرایش

یا اتجاه است. فهد رومی «اتجاه» را هدفِ مفسر دانسته است (رومی، ۱۴۱۹، ص ۵۵). بعضی گرایش تفسیری را بر دو رکن دانسته اند: یکی علوم به کاررفته در تفسیر و دیگری فراوانی آن علوم در تفسیر (قربان زاده و رستمی، ۱۳۹۱، ص ۱۶۲). شاکر در توضیح گرایش می گوید:

” مراد از گرایش تفسیری، صبغه‌ها و لون‌های مختلف تفسیر قرآن است که گاهی با عناوینی چون تفسیر کلامی، تفسیر تربیتی، تفسیر اخلاقی و... معرفی می‌شود. این‌گونه امور با تمایلات ذهنی و روانی مفسران ارتباط مستقیم و تنگاتنگ دارد.... مهم‌ترین عامل پدیدآورنده گرایش‌های مختلف تفسیری، جهت‌گیری‌های عصری مفسران است. این موضوع خود معلول سه عامل دیگر است. این عوامل عبارت‌اند از: (۱) دانش‌هایی که مفسر در آن‌ها تخصص دارد؛ (۲) روحیات و ذوقیات مفسر؛ (۳) دغدغه‌های مفسر نسبت به مسایل مختلف بیرونی. بنابراین، می‌توان گفت: مراد از گرایش تفسیری سمت و سوهایی است که ذهن و روان مفسر، در تعامل با شرایط و مسایل عصر خود، بدان‌ها تمایل دارد (شاکر، ۱۳۸۲، ص ۴۷).

عسکری رهیافت را یک نوع نگاه همانند سرمایه‌ای نامحسوس می‌داند که بر اساس همین سرمایه تفسیر جهت می‌گیرد (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۱۰۴). بنابر آنچه بیان شد، تفسیر تقریبی یک رهیافت است که در تفسیر سایه افکننده است و تمام مراحل تفسیر از آن تأثیر می‌گیرند. پس در نظام طبقه‌بندی تفسیری بنابر نظر تفسیرپژوهان، تفسیر تطبیقی یا در جایگاه اسلوب و یا در جایگاه روش است که در دو حالت، عملکردش شناخت آرای مفسران و انتخاب قول برتر می‌باشد، اما تفسیر تقریبی به عنوان نحوه تلقی و نگاه مفسر در جایگاه گرایش به تمام تفسیر احاطه دارد.

۲-۱. مقایسه در هدف

هدف در تمام تفاسیر، فارغ از گرایش، منهج و طریق، کشف مراد حقیقی پروردگار است. شاید بتوان نام آن را «هدف عام» نامید.

الف. تفسیر تطبیقی: هدف در تفسیر تطبیقی بر دو رکن اساسی استوار است. یک رکن از جهت تفسیر بودن که همان هدف عام است و یک رکن دیگر از جهت تطبیق، که هدف آن با قلمرو تفسیر تطبیقی و مطالعات تطبیقی قرآنی پیوند محکم دارد. هرچه قلمرو مطالعات تطبیقی قرآنی

گسترده‌تر گردد، اهداف و اغراض بیشتری می‌توان برای آن برشمرد، از جمله شناخت شباهت‌ها و تفاوت‌ها در اقوال مفسران و یا انتخاب قول برتر در تفسیر آیات (نک: طیب حسینی، ۱۴۰۲، ص ۳۲) که می‌توان آن را «هدف خاص» تفسیر تطبیقی نامید. البته برخی این موارد را نه هدف تطبیق، بلکه ثمره آن دانسته و هدف اصلی تطبیق را بر اساس رهیافت مفسر ارزیابی کرده‌اند (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۳۸).

توضیح این‌که، در تفسیر تطبیقی آزان‌رو که بر پایه مقایسه است، در بحث‌ها و موضوعاتی استفاده می‌شود که اختلاف و تعدد رأی در آن‌ها وجود دارد. این موضوعات اغلب در بحث‌های کلامی مثل آیات ولایت، عصمت انبیا، شفاعت و توسل و بحث‌های فقهی مثل آیه وضو و آیه نماز مسافر است، یعنی از حیث مذهب آرای مفسران بررسی می‌شود. در این میان، محقق با دو نوع گرایش تقریبی (نزدیک کردن مذاهب به هم، نگاه غالب تفسیر است) و جدلی مواجه است. گرایش جدلی نقطه مقابل گرایش تقریبی است. در تفسیر تطبیقی با رویکرد جدلی، محقق سعی در تخطئه و کوبیدن نظر سایر مذاهب دارد و تمایز مذاهب از هم و برتر نشان دادن رأی مذهب موافق مفسر، نگاه غالب تفسیر است و برخلاف رهیافت تقریبی، سبب تفرقه و کاشت کینه در میان فریقین می‌شود (نک: عسکری، ۱۳۹۷، ص ۱۰۴).

اگر مفسر گرایش تقریب را بپذیرد به دنبال اشتراک‌های میان اقوال و پررنگ کردن آن‌هاست، و اگر گرایش جدلی را بپذیرد به اختلاف‌ها توجه می‌کند و درصدد حق نشان دادن دیدگاه مذهب خود و باطل بودن نظرات سایرین است. در واقع، گرایش محقق تعیین‌کننده ثمره بحث است. عسکری از رهیافت دیگری با عنوان «معرفتی» نام برده است، به این معنا که محقق گرایشی فرامذهبی داشته باشد و صرفاً در پی کشف حقیقت باشد (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۱۰۶). اما به نظر می‌رسد این گرایش به سبب دخیل بودن پیش فرض‌های مذهبی در کار تحقیق ناممکن باشد، مگر این‌که محقق دارای دیدگاه مذهبی نباشد و صرفاً به دنبال مذهب حق باشد.

ب. تفسیر تقریبی: برای هدف در تقریب تعابیر یکسان و نزدیک به هم شده است، مثل «نزدیک کردن مسلمانان یا پیروان مذاهب مختلف به یکدیگر» (تسخیری، ۱۳۹۱ الف، ص ۹۴؛ بهادری جهرمی، ۱۳۹۷، ص ۳۷) یا «درک یکدیگر و دستیابی به رشد علمی و مذهبی» (فخلعی، ۱۳۸۷، ص ۱۷). مبانی در تقریب تأکید بر مشترکات است و قرآن مجید با ارزش‌ترین و تأثیرگذارترین مؤلفه مشترک در میان مذاهب اسلامی می‌باشد. مفسر با رویکرد تقریبی، با در نظر گرفتن این هدف

و جایگاه قرآن در تألیف قلوب مسلمین، به آیات توجه می‌کند و سعی دارد با بیان حقایق و زدودن اختلافات، به تفسیری دست یابد که نزدیک‌کنندهٔ مسلمان به یکدیگر است. پس واضح است که اگر تفسیر تطبیقی با رویکرد تقریبی انجام شود در هدف با تفسیر تقریبی یکسان است، اما اگر با رویکرد جدلی صورت گیرد با تفسیر تقریبی متفاوت و بلکه مخالف و متضاد است.

۱-۳. مقایسه در مبنا

«مبنا» در لغت به معنای پایه و اساس هر چیز است (دهخدا، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۲۵۷۷). برای مبنا در تفسیر تعابیر و تعاریف مختلفی شده است. در اغلب موارد، قید «پیش فرض‌های اصولی و بنیادین مفسر» آمده است (شاکر، ۱۳۸۲، ص ۴۰؛ نجارزادگان، ۱۳۸۳، ص ۱۴؛ مؤدب، ۱۳۸۶، ص ۳۷). اما بعضی معتقدند پیش فرض به مفاهیم ازپیش دانسته شده و بدیهی که نیاز به اثبات ندارد اطلاق می‌شود، درحالی‌که مبانی، گزاره‌های بدیهی نیستند و نیاز به اثبات دارند. اما به این تعاریف اشکال وارد کرده و تعریفی جامع‌تر و گویاتر ارائه داده‌اند:

مبانی، گزاره‌های بنیادین و زیرساختی هستند که هم جواز و حقانیت یک دانش یا موضوع علمی را اثبات می‌کنند و هم پس‌زمینه‌های ذهنی شخص عالم و متخصص در آن دانش یا موضوع علمی را ثابت می‌کنند (روحی دهکردی و تجری، ۱۳۹۴، ص ۱۰۳).

بعضی صاحب‌نظران مبانی تفسیر را به مبانی صدوری تفسیر قرآن و مبانی دلالتی تفسیر قرآن تقسیم‌بندی کرده‌اند (شاکر، ۱۳۸۲، ص ۴۰) و عده‌ای دیگر به مختص و مشترک. گاهی منظور مفسر از مبانی مشترک مبانی‌ای است که همهٔ صاحب‌نظران بر آن اتفاق نظر دارند و منظور از مبانی مختص مبانی‌ای است که در پذیرش آن اختلاف وجود دارد (مؤدب، ۱۳۸۶، ص ۳۷). گاهی نیز کسانی چون نجارزادگان از جهت این‌که تفسیر تطبیقی را به تطبیق دیدگاه‌های شیعه و سنی محدود کرده است، مبانی مشترک را مبانی‌ای می‌داند که فریقین آن را پذیرفته‌اند و مبانی مختص را مبانی‌ای می‌داند که در میان فریقین اختلافی است. از نظر او مبانی مشترک میان فریقین پنج مورد است: ۱. امکان فهم و جواز تفسیر قرآن؛ ۲. حرمت تفسیر به رأی؛ ۳. وجود سطح‌ها و ساحت‌ها برای قرآن؛ ۴. حجیت سنت پیامبر خدا در تفسیر؛ ۵. مصونیت قرآن از تحریف. او مبانی مختص میان فریقین را چنین برمی‌شمارد: یک مورد مختص به شیعه:

حجیت سنت ائمه معصوم (ع) در تفسیر آیات؛ دو مورد مختص به اهل تسنن: ۱. حجیت عقل در تفسیر قرآن؛ ۲. حجیت قول صحابه در تفسیر قرآن (نجازادگان، ۱۳۸۳، ص ۱۷).

هر مفسری پیش از ورود به تفسیر قرآن کریم باید این مبانی را اخذ کند. مفسر با رویکرد تقریبی از مبانی مشترک بهره می‌گیرد تا آیات قرآن را در راستای نزدیک کردن مسلمانان به هم تفسیر کند. در همین راستا دو نفر از پیش‌گامان تقریب، رئیس و شیخ الازهر، محمود شلتوت، و دبیر کل دارالتقریب، شیخ محمد تقی قمی، در مجله رساله الإسلام از طرح علمی و بزرگی گزارش دادند. آن دو عالم تقریب‌گرا با اذعان به این‌که همه مذاهب به سنت نبوی به عنوان سرچشمه مقدس و حجت، ایمان دارند و هیچ مسلمانی نیست که معترف باشد حدیث به طور صحیح از پیامبر (ص) وارد شده باشد، اما شرعاً ملزم به عمل کردن به آن نباشد، با اذعان به این امر، اختلاف بین مذاهب را در طریق ثابت شدن امر رسول الله (ص) بیان کردند و با اعتقاد به این‌که تعداد بسیاری از روایات در زمینه‌های مختلف از طریق صحیح وارد شده و مورد اتفاق فریقین است، طرح بزرگ جمع‌آوری احادیث نبوی مورد اتفاق فریقین در باب‌های مختلف اخلاق و تفسیر و کلام... را ارائه دادند، به این صورت که در هر باب روایات مورد اتفاق جمع شوند و مأخذ و منبع هر روایت از کتاب‌های شیعه و اهل تسنن و میزان اعتبار آن از نظر فریقین بیان شود (شلتوت، ۱۳۸۱، ص ۲۱۸). در این حالت، مفسر با استفاده از احادیث مورد اتفاق فریقین که از مبادی مشترک منشأ گرفته‌اند، بسیاری از اختلافات و شبهات را برطرف می‌کند. به تمام این موارد بیان شده مبانی عام مفسر گفته می‌شود.

یک دسته مبانی خاص هم وجود دارد که مربوط به انتخاب روش و گرایش و سبکی است که مفسر از آن بهره می‌گیرد. در واقع، تفسیر تطبیقی به دلیل تطبیقی بودن و تفسیر تقریبی به دلیل تقریبی بودن، مبانی خاص خود را دارد. در این مقاله، برای مشخص شدن تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو تفسیر، مبانی مختص هر کدام بیان می‌شود. مبانی خاص در تفسیر تطبیقی عبارت‌اند از:

الف. وجود اختلاف در تفسیر آیات از حیث مذهب: بیان شد که تفسیر تطبیقی در آیاتی است که مفسران در آن اختلاف دارند. این اختلاف می‌تواند از جهات مختلف باشد. اما اختلاف مذهب نقش بسزایی در تعدد آرای مفسران دارد. چه مفسران بنامی که هدف و انگیزه تفسیرشان را پاسخ به شبهات مذهب مخالف و ثابت کردن حقانیت مذهب خود دانسته‌اند (عسکری،

۱۳۹۷، ص ۹۸). از جمله این مفسران عبارت‌اند از: شیخ طوسی در التبیان (طوسی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲)، قرطبی در الجامع لأحكام القرآن (قرطبی، ۱۳۵۳، ج ۱، ص ۳) و کاشانی در منهج الصادقین فی الزام المخالفین (کاشانی، ۱۳۳۶، ج ۱، ص ۴). نام کتاب اخیر نیز گویای این مطلب است.

ب. حقانیت باورهای خاص مذهبی: هر مفسری با این پیش‌فرض که مذهب من و دیگر مذاهب چه سهمی از حقیقت دارند، تفسیر تطبیقی را آغاز می‌کند.

ج. اعتبار منابع خاص تفسیر: مبانی خاص شیعه، عصمت و حجیت سنت ائمه معصوم (ع)، و مبانی خاص اهل تسنن حجیت قول صحابه است. در تفسیر تطبیقی همانند گونه‌های تفسیری دیگر مهم است که مفسر از چه منابعی برای تفسیر بهره می‌برد (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۹۸).

برای مبانی خاص در تفسیر تقریبی مواردی را بیان کرده‌اند که عبارت‌اند از:

الف. رسیدن به اتحاد و برادری در پرتو اشتراکات عقیدتی: یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های تقریب جهان اسلام، معارف و اصول مشترک دینی است. مفسر تقریب‌گرا در تفسیر خود با تأکید بر مباحث توحید، نبوت، معاد و فروع آن، که فقها و دانشمندان دینی به آن ملتزم و متعهدند، برای نزدیک کردن مذاهب مخالف به یکدیگر و رسیدن به اخوت و اتحاد تلاش می‌کند (رضوانی و حاجی‌اسماعیلی، ۱۳۹۹، ص ۹۶).

ب. بیان دیدگاه‌های همه مذاهب اسلامی: مفسر تقریب‌گرا آرا و دیدگاه‌های تفسیری میان مذاهب را بدون تعصب و رزی بر مذهب خود بیان می‌کند.

ج. رعایت عدالت و انصاف و داشتن انگیزه حق‌طلبی: مفسر به دنبال رسیدن به حق است و سعی در غلبه دادن دیدگاه مذهبی خود نیست. او حتی اگر نظری از مذاهب دیگر نزدیک‌تر به صواب باشد، آن را عنوان می‌کند.

د. پرهیز از ذکر مباحث اختلافی فتنه‌انگیز: بیان بسیاری از وجوه اختلافی در تفسیر سبب برافروختن آتش کینه و فتنه میان مذاهب می‌شود. مفسر تقریب‌گرا با در نظر گرفتن این مبنا از بیان برخی از اختلافات اجتناب می‌کند (سروریان و حسینی رامشه، ۱۴۰۰، ص ۵۰).

ه. استفاده از منابع و احادیث خاص مذهب مخالف: بهره بردن و معتبر دانستن روایات و منابعی که خاص مذهب مخالف باشد منجر به تقریب و اتحاد میان امت اسلامی می‌شود (قائمی امیری و حسینی بافرانی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۲).

از آنجاکه مبنا پایه‌های فکری و عقیدتی مفسر در تفسیر است، پس مسلماً برای همراهی و

هم پوشانی دو تفسیر لازم است که با توجه به شباهت‌ها بتوان مبنای هر دو تفسیر را با هم جمع کرد یا حداقل میانشان رابطه‌ای ایجاد کرد. اما اگر تفاوت‌ها به قدری پررنگ باشند که در مبنای خاص دچار اختلاف و تناقض شوند، امکان همراهی با یکدیگر را نخواهند داشت. در ادامه، به بررسی رابطه مبنای خاص تفسیر تطبیقی و تقریبی با هم می‌پردازیم تا روشن شود که در کدام مبنای می‌توانند کنار یکدیگر بنشینند یا همدیگر را رد می‌کنند.

۱-۳-۱. تفاوت‌ها در مبنای خاص تفسیر تطبیقی و تقریبی

در اینجا مبنای هر دو تفسیر که سازگار با هم نیستند بررسی می‌شوند تا از این طریق میزان تفاوت و تضاد در آن‌ها مشخص شود.

الف. تفاوت در تطبیق اختلافات با تقریب اشتراکات: یکی از مبنای در تفسیر تطبیقی «وجود اختلاف در تفسیر آیات از حیث مذهب» است. این مبنا در مقابل «مبنای رسیدن به اتحاد و برادری در پرتو اشتراکات عقیدتی» و «مبنای پرهیز از ذکر مباحث اختلافی فتنه‌انگیز» در تفسیر تقریبی است. با توجه به مبنای اخذ شده در این رهیافت مشخص است که مفسر تقریب‌گرا برخلاف مفسر تطبیقی که به دنبال بیان اختلاف دیدگاه‌هاست، بیشتر تمایل دارد به آیتی که در آن فریقین اختلاف ندارند و هم‌سو و هم‌جهت‌اند بپردازد تا بتواند به سهولت به هدفش که نزدیک کردن مسلمانان مذاهب مختلف است دست یابد.

شاید بتوان گفت این بزرگ‌ترین اختلاف و تضاد در این دو تفسیر است، به طوری که به نظر می‌آید امکان همراه شدن این دو تفسیر در کنار هم محال است، زیرا حیطه کاری هر کدام مخالف دیگری است. البته این در نگاه نخست است، چرا که مفسر تقریب‌گرای متعادل به این امر آگاه است که برای رسیدن به هدف باید به سراغ تعدد آرای مذاهب نیز رفت، اما اینکه چگونه این مسیر پیموده می‌شود؟ مطلبی است که در قسمت روش‌ها به آن پرداخته شده است.

ب. تفاوت در انحصارگرایی مذهبی با عدالت‌ورزی تقریبی: یکی دیگر از مبنای تطبیقی «حقانیت باورهای خاص مذهبی» است. اگر مفسر بر این باور باشد که تمام حقانیت متعلق به دیدگاه مذهب اوست و سایر مذاهب در نقطه مقابل و متناقض دیدگاه اویند، ناخودآگاه دیدگاهش جدلی می‌شود، زیرا بنابر پیش فرضی که دارد درصدد اثبات حقانیت مذهب خود و نقد آرای مذاهب دیگر است. در این صورت با مبنای تفسیر تقریبی «بیان آزادانه وجوه تفسیری و دوری

از تعصب» (قائمی امیری و حسنی بافرانی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۲) مخالف می باشد. همچنین اگر کورکورانه و بدون توجه به رعایت حقیقتها هدفش اثبات نظر موافق هم مسلکانش باشد با مبانی تقریبی «رعایت عدالت و انصاف و داشتن انگیزه حق طلبی» (سروریان، ۱۴۰۰، ص ۵۰) نیز مخالف و در تقابل قرار می گیرد.

برای مثال، رشیدرضا در تفسیر المنار در ذیل آیه مباهله با تعصب ورزی بر حقانیت مبانی خود، تمام احادیثی را که شأن نزول این آیه را حضرت علی (ع)، حضرت فاطمه (س)، امام حسن (ع) و امام حسین (ع) می دانند جعلی دانسته و رد کرده است و مصادر آن را کتاب های شیعه می داند و می گوید:

” تا توانستند در ترویج این کوشیدند، به طوری که در بسیاری از اهل سنت نیز رایج شد (رشیدرضا، ۱۹۹۰، ج ۳، ص ۲۶۵).

علامه جوادی آملی در جواب او می گوید:

” اولاً روایات داستان مباهله معتبر است و شیعه و سنی آنها را نقل کرده اند و در صحیح مسلم و بخاری نیز آمده است. اگر مسلم و بخاری را شیعه می دانید، پس تسنن دیگر باید رخت بریندد، و چنانچه بگویید روایات این دو را شیعه جعل کرده است، دیگر برای شما سندی نمی ماند، زیرا مهم ترین سند شما که همین دو کتاب است، بی اعتبار می شود. ثانیاً مراد و انگیزه شیعه از نقل داستان مباهله، عمل به ثقلین است (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۱۴، ص ۴۸۴).

بنابراین پابندی به حقانیت مذهبی در صورتی که با تعصب و گرایش جدلی همراه باشد، سبب نادیده گرفتن انصاف و عدالت در برابر نظرات صحیح سایر مذاهب است.

۱-۳-۲. شباهت ها در مبانی خاص تفسیر تطبیقی و تقریبی

در این قسمت مبانی هر دو تفسیر که سازگار با هم اند بررسی می شوند تا از این طریق میزان هم پوشانی و همراهی در آنها مشخص شود.

الف. پیوند تطبیق و تقریب با تفسیر حق محوری و فرامذهبی: اگر محقق در مبانی تطبیقی اش بدون تعصب ورزی به دنبال یافتن نظر صحیح و حق باشد و با این پیش فرض که امکان دارد آرای

مذهب مخالف حداقل در مواردی صحیح‌تر و نزدیک‌تر به واقعیت باشند، شروع به بررسی نظر مفسران کند، در این حالت، دیگر با مبانی تفسیر تقریبی در تقابل نیست، بلکه هم‌سو و هم‌جهت است.

برای مثال، طبری ذیل آیه غار بدون تعصب‌ورزی بر آرای مذهبی، حق را به مذهب مخالفش می‌دهد و بازگشت ضمیر «ه» در «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ» در این موقع، خداوند سکینه (و آرامش) خود را بر او فرستاد (توبه/۴۰)، را نه به ابوبکر، بلکه به پیامبر (ص) می‌داند (طبری، ۱۴۱۲، ج ۱۰، ص ۹۶). بالاتر این‌که اگر مبانی تطبیقی محقق دست یافتن به حق با هدف نزدیک کردن مذاهب باشد، در این صورت می‌توان ادعا کرد که تفسیر تطبیقی همان تفسیر تقریبی است، و این امری ممکن است، چنان‌که دانشمند قرآن‌پژوه، علامه محمدهادی معرفت، در کتاب التفسیر الأثری الجامع این کار را محقق کرده است. رضایی اصفهانی کتاب او را نوعی تفسیر مقارنه‌ای، تطبیقی و تقریبی دانسته است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۳، ص ۱۱۰). از دید عسکری، علت تطبیقی بودن این تفسیر، روش مفسر در تفکیک روایات فریقین و بررسی یک‌جای آن است (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۷۵). رویکرد تقریبی در این اثر گران سنگ نیز در جای جای آن نمایان است. بعضی حتی بارزترین رویکرد تقریبی علامه معرفت را در انتخاب عنوان کتابش می‌دانند، زیرا واژه «اثری»، قول صحابه و تابعین را شامل و کاربرد این واژه بیانگر توجه به حجیت قول آن‌هاست، به این خاطر بیشتر در کتب تفسیری اهل تسنن، این واژه استعمال می‌شود. آیت‌الله معرفت در واقع، با برگزیدن این عنوان از یک سو، سبب تقریب مذاهب شده است و از سوی دیگر، روایات معصومان (ع) را به جامعه اهل سنت رسانده است (قمرزاده، ۱۳۹۹، ص ۲۴۴).

ب. به کار بردن منابع خاص مذاهب مخالف در تفسیر: «اعتبار منابع خاص تفسیر» یکی دیگر از مبانی تفسیر تطبیقی است. محقق با گرایش تقریبی نیز در مبانی خود سهمی از اعتبار برای منابع خاص مذهب مخالف قائل است. برای مثال، به زعم برخی، تفسیر ثعلبی که مفسر سده‌های نخستین است، با رویکرد تقریب و پرهیز از اختلاف‌افکنی نوشته شده است، به خصوص که او در منطقه نیشابور که طرف داران اهل بیت (ع) در آن منطقه بودند سکونت داشت. او با حفظ هويت شافعی - اشعری خود احادیث کثیری از ائمه اطهار (ع) را نقل کرده است که در بعضی موارد، اولین قائل و متفرد است. به همین دلیل، کسانی چون ابن تیمیه به او تاخته‌اند (سروریان، ۱۴۰۰، ص ۶۱).

برای نمونه، او ذیل آیه «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری/۲۳)؛ «بگو من هیچ

پاداشی از شما بر رسالتم درخواست نمی‌کنم جز دوست داشتن نزدیکانم»، احادیثی دال بر عظمت و مقام اهل بیت (ع) را می‌آورد که بعضی از آن‌ها از قول امامان معصوم (ع) است (ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۸، ص ۳۱۰). شیخ شلتوت یکی دیگر از عالمان تقریب‌گراست که در تفسیر خود، در مورد حدیث ثقلین صریحاً بیان می‌کند:

” طرق این حدیث (ثقلین) متعدد است و در بعضی از آن‌ها آمده: «کتاب خدا و عترتم. بی شک سنت همان چیزی است که پیامبر (ص) و عترت طاهرینش بر آن بوده‌اند» (شلتوت، ۱۳۷۹، ص ۱۲۹).

بعضی از این سخن نتیجه گرفته‌اند که شیخ الازهر میان دو طریق حدیث ثقلین (کتاب الله و سنتی یا کتاب الله و عترتی) جمع کرده است و به همه مسلمانان اعلام می‌کند که در حقیقت، این دو یک چیزند و سنت از طریق اهل بیت (ع) ثابت می‌شود (بی‌آزار شیرازی، ۱۳۸۵، ص ۱۲۰). در واقع، شیخ شلتوت همان اعتباری که شیعه برای اهل بیت رسول الله (ص) قائل است را می‌پذیرد. از طرف دیگر، آیت الله معرفت که یکی از بزرگان تقریب است، در مقدمه کتاب التفسیر الاثری الجامع، ترتیب منابع تفسیر خود را ابتدا قرآن سپس روایات حضرت رسول (ص) و بعد از آن، روایات صحابه و تابعین که در رأس آن‌ها ائمه معصوم (ع) می‌باشند، بیان کرده است (معرفت، ۱۴۲۹، ج ۱، ص ۹۷). اکثر مفسران شیعه نیز هرچند قول صحابه را حجت نمی‌دانند، اما به عنوان مؤید از آن استفاده کرده‌اند. در کتب تفسیری جامع البیان و مجمع البیان به طور وسیع، روایات صحابه و تابعین نقل شده است (نک: موسوی دره‌بیدی و احمدنژاد، ۱۴۰۱، ص ۳۳۶).

با این بررسی‌ها روشن شد که تناقض در مبانی خاص تفسیر تطبیقی و تقریبی جایی است که در تطبیق بر اختلافات و در تقریب بر نادیده انگاشتن آن‌ها تأکید گردد، و یا در تفسیر تطبیقی، با تعصب و ورزی بر حقانیت باور مذهبی، سبب تقابل با رهیافت تقریبی شود (در ادامه مقاله این دو تناقض پاسخ داده می‌شوند). این در حالی است که در سایر مبانی، دو تفسیر یکدیگر را هم‌پوشانی و همراهی می‌کنند تا به بهترین و کامل‌ترین وجه به اهداف خود دست یابند.

۴-۱. مقایسه در روش

در هر تفسیری متناسب با هدف و مبنایش مجموعه قواعد و ضوابطی بر آن تفسیر حاکم‌اند که

مسیر راه را تبیین و مشخص می‌کنند. در اینجا روش این دو تفسیر مقایسه می‌شود و تفاوت‌ها و شباهت‌هایشان بیان می‌گردد.

الف. روش تفسیر تطبیقی: تفسیر تطبیقی را به دو حوزه نقل و نقد تقسیم کرده‌اند. حوزه نقل دیدگاه‌ها

شامل سه مرحله است:

اول. تعیین محدوده تطبیق: در گام آغازین تطبیق محدوده مشخص می‌شود. معمولاً دامنه تطبیق از جهاتی چون تعداد تفسیرها، تعداد آیات، موضوع و... تعیین می‌شود.

دوم. تبیین وجوه تمایز دیدگاه‌های تفسیری: اختلاف نظرات مفسران از جهات مختلف مشخص می‌شود.

سوم. نقل وجوه تشابه دیدگاه‌های تفسیری: گاهی در تفسیر یک آیه نکته‌های مشابه وجود دارد که نقش مهمی در برگزیدن گرایش و نتیجه‌گیری از تطبیق دارد.

درحوزه نقد نیز ملاک و ابزارهای داوری بیان شده است:

اول. داوری بر اساس مبانی مشترک: اگر محقق در تطبیق به دنبال اقتناع همه خوانندگان، اعم از شیعه و سنی باشد، باید بر اساس مبانی مشترک درصدد گزینش قول صحیح باشد.

دوم. داوری بر اساس مبانی خاص: داوری بر اساس مبانی مذهب یا گرایش خاص تفسیرپژوه است. حجیت داشتن روایات مختص اثرگذارترین مبنای خاص در تفسیر تطبیقی است.

سوم. ابزارهای داوری: ابزارهای داوری شامل عقل، لغت، نحو، تاریخ، روایت و سیاق می‌شود (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۱۱۵).

ب. روش تفسیر تقریبی: به سبب نبود کتابی مدون در تفسیر تقریبی، روش مشخصی بیان نشده است، اما با در نظر گرفتن مجموع نظرات تقریب‌گراها و محققان می‌توان چهار روش در مواجهه با اختلافات و تعدد آرای مذهبی مفسران معرفی کرد:

اول. سکوت و عدم بیان تمام حق: این روش دو قسم است. قسم اول از بیان اختلافات اجتناب می‌کند و با سکوت از کنار آن‌ها می‌گذرد. قسم دوم اختلافات را بیان می‌کند، اما از اظهار نظر در مورد آن‌ها خودداری می‌نماید. بعضی روش تقریبی طبری در مواجهه با آرای شیعه را این چنین دانسته‌اند، زیرا او یا نظرات شیعه را نقل نمی‌کند و یا اگر نقل می‌کند بدون اظهار نظر از آن می‌گذرد (عسکری ۱۳۹۷، ص ۱۰۷). نمونه بارز آن در تفسیر طبری ذیل آیه تطهیر (احزاب/۳۳) است (طبری، ۱۴۱۲، ج ۵، ص ۲۲). همچنین مغنیه در تفسیر کاشف ذیل آیه اکمال

با توضیح این‌که شیعه با اکثر اهل سنت در تفسیر این آیه اختلاف نظر دارد، خود را تنها بیان‌کننده این نظرات می‌داند و قضاوت را به عقل خواننده واگذار کرده است (مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۳، ص ۱۳).

دوم. تبیین و روشنگری: در این روش مفسر به دنبال بیان و تبیین تمام نظرات مذاهب مختلف است تا علاوه بر روشن شدن مواضع مختلف، به ادعاهای بی‌اساس درباره یکدیگر پایان دهد (اقبال، ۱۳۸۷، ص ۱۱۶). این روش خود شامل شیوه‌هایی است که عبارت‌اند از:

■ **ادبیات ملایم:** در تاریخ تفسیر موارد بسیاری هست که مفسر نظر مخالف را تاب نیاورده و باعث اهانت به افراد مورد احترام در سایر مذاهب شده و موجب عدم اقبال و استقبال سایر مذاهب گردیده است. برای نمونه، در تفسیر فخر رازی و آلوسی به شیعیان نسبت‌های ناروا داده شده است (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۱۶، ص ۵۱؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۵، ص ۲۹۱)، در حالی‌که مفسر تقریب‌گرا با ادبیاتی پذیرفتنی به بیان نظرات می‌پردازد تا بدون آشفتگی و در فضایی کاملاً آرام و علمی به نظر حق دست یابد. نمونه بارز آن را می‌توان از زبان شیخ شلتوت شنید. او در مقدمه تفسیر مجمع البیان، نویسنده آن را به دلیل اخلاص در طرز تفکر علمی و این‌که بر عواطف و احساسات مذهبی غالب گردیده و به مخالف خود و مذهبش حمله نکرده است، می‌ستاید (شلتوت، ۱۳۷۷، ص ۲۳۲).

■ **عدم نقل احادیث مذمت و اشکال بر خلفا:** با نگاهی اجمالی به تفاسیر اهل تسنن، این نکته به دست می‌آید که اغلب این مفسران، حتی تقریب‌گرایان، نسبت به آیه غار (توبه ۴۷) و فضیلت داشتن این آیه برای خلیفه اول تعصب دارند و نظر مخالف را بر نمی‌تابند و سخت‌ترین و تندترین واکنش‌ها را نشان داده‌اند. لذا مفسر تقریب‌گرایی چون طبرسی ذیل این آیه از آوردن نظرات شیعه خودداری می‌کند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۵، ص ۴۹).

■ **تبیین پلکانی:** در این شیوه با نرمش و گام به گام حقیقت تبیین می‌گردد و در انتها قولی آورده می‌شود که اگر ابتدای بحث بیان می‌شد مقبول مخاطب مذاهب دیگر نبود. علامه معرفت در تفسیر خود ذیل آیه ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ (حمد/۶)، از این شیوه استفاده می‌کند (معرفت، ۱۴۲۹، ج ۱، ص ۳۸۵).

■ **طرح پرسش:** در این شیوه، طرح سؤالات منطقی و هدفمند به نحوی صورت می‌گیرد

که خواننده به سمت پذیرش نظر مفسر هدایت می‌شود. واضح است که مفسر قبل از طرح سؤال باید مقدمات بحث را به صورتی بچیند که با پرسیدن سؤال، مخاطب معترف به جواب مورد نظر مفسر شود. معرفت از این شیوه نیز در تفسیر خود در مورد قرائت «مالک» بهره برده است (معرفت، ۱۴۲۹ ج ۱، ص ۲۷۷).

سوم، روش تفکیک کردن: مبدع این روش را می‌توان آیت‌الله العظمی بروجردی دانست. آیت‌الله واعظ‌زاده، از شاگردان این مرجع عالی قدر، از قول ایشان نقل می‌کند:

” شیعه در عصر حاضر تنها بر مرجعیت علمی اهل بیت (ع) تأکید کند و از طرح کردن مسئله خلافت علی (ع) و خاندانش سکوت کند... آنچه امروز مورد نیاز است و همه مسلمانان بدان نیاز دارند این است که بدانند احکام را از چه مأخذی اخذ کنند (معزالدین، ۱۳۷۴، ص ۲۷۵).

شاگردان آیت‌الله بروجردی و مدافعان تقریب، این نظر را بسط و توضیح داده‌اند که اهل سنت واقعیت تاریخ اسلام را (تا پایان عصر خلفای راشدین) به همین صورت اتفاق افتاده می‌پذیرند و به تمام صحابه پیامبر اکرم (ص) احترام می‌گذارند و تغییر تاریخ گذشته امکان ندارد. پس به جای این که اختلافات مذهبی و عقیدتی را شمشیر بزان کرد، می‌توان با تفکیک مسئله اختلافی خلافت و زعامت دنیوی امیرالمومنین (ع) از مسئله مرجعیت علمی ائمه (ع) که نیاز جامعه مسلمانان است، سایر مذاهب را نیز در پای سفره سیره و احادیث اهل بیت (ع) نشان داد (بی‌آزار شیرازی، ۱۳۸۵، ص ۱۲۲؛ تسخیری، ۱۳۹۱، ص ۹؛ اقبالی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۰؛ فمرزاده، ۱۳۹۹، ص ۲۴۳). روش تفکیکی نیز وجوهی دارد که در ادامه ذکر می‌شوند:

■ نقل روایات معصومان (ع) با استناد به کتب تفسیری اهل تسنن: با این شیوه علاوه بر نشان دادن جایگاه علمی و معرفتی اهل بیت (ع) در میان مفسران و دانشمندان مذاهب دیگر، هدف تفسیر تقریبی که نزدیک کردن مذاهب به یکدیگر است نیز محقق می‌شود. دو مفسر عالی قدر تشیع، شیخ طوسی و شیخ طبرسی، از این شیوه بهره برده‌اند (طوسی، بی‌تا، ج ۵، ص ۱۲۳؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۸۳۶).

■ پرهیز از بحث‌های جدلی فریقین درباره اثبات جانشینی ائمه (ع) بعد از پیامبر (ص): به عنوان نمونه، معمولاً مفسران شیعه ذیل آیه تبلیغ بحث‌های کلامی و روایی گسترده‌ای برای

اثبات جانشینی حضرت علی (ع) دارند و در تقابل آن، مفسران اهل تسنن در رد آن دلایل تلاش کرده‌اند، که حاصل این کنش و واکنش‌ها، عناد و ستیزه‌جویی بین مذاهب اسلامی شده است. اما مغنیه ذیل آیه تبلیغ (مائده/۶۷) فقط این اختلاف و دیدگاه‌ها را به کوتاهی توضیح می‌دهد (مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۳، ص ۹۸).

■ ذکر نام اهل بیت (ع) در کنار صحابه و تابعین: بنابر نظر علمای اهل سنت روایات صحابه و در بعضی موارد، تابعین حجت است و بعد از قرآن و سنت رسول اکرم (ص) معتبرترین منبع تفسیر است (ذهبی، بی تا، ص ۹۴). لذا در میان عالمان حدیث، یکی از قواعد رجالی دسته‌بندی راویان متناسب با درک حضور دوران زندگی مبارک پیامبر اکرم (ص) است. در کتب رجالی و روایی اهل تسنن به غیر از نام ائمه معصوم (ع) که در ردیف صحابه آمده است، نام امام زین العابدین (ع) و امام محمد باقر (ع) در زمره تابعین قرار گرفته است (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۱۶۳). قدمای مفسران شیعه چون شیخ طوسی و شیخ طبرسی از این قاعده اهل تسنن تبعیت کرده و نام امام علی (ع) و امام حسن مجتبی (ع) را در ردیف صحابه و نام امام چهارم و پنجم را در ردیف تابعین آورده‌اند (طوسی، بی تا، ج ۳، ص ۶۴).

■ پرهیز از نقل روایات مربوط به باطن قرآن: مغنیه یکی از مفسران تقریب‌گراست که از بیان روایاتی که بطن است و بیشتر به جایگاه ولایت و فضایل ائمه معصوم (ع) اشاره دارد اجتناب می‌کند. بعضی اذعان دارند که مغنیه به سبب شاذ بودن این‌گونه روایات و عدم ارتباط و سیاق بین آیات و مخالف بودن با روایات صحیح و قول کثیر از نقل آن‌ها اجتناب کرده است (رضوانی و حاجی اسماعیلی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۴).

ج. روش تلیفقی (تیبینی تفکیکی): این روش از ترکیب دو روش فوق پدید آمده است. برخی معتقدند مفسران معاصری چون آیت‌الله معرفت مبدع این روش‌اند (قمرزاده، ۱۳۹۹، ص ۲۵۴). با توجه به این مطالب، در ادامه، شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو تفسیر از حیث روش بررسی می‌شوند تا مشخص شود روش تفسیر تطبیقی با کدام روش تفسیر تقریبی همراه است و با کدام یک تناقض دارد.

۱-۴-۱. تفاوت‌ها در روش تطبیقی و روش تقریبی

در این قسمت تفاوت‌های روش‌های هر دو تفسیر بیان می‌شود تا به دست آید که آیا با وجود این اختلافات می‌توان این دو تفسیر را از حیث روش در کنار هم نهاد؟

الف. بیان وجوه تمایز با روش سکوت: در تفسیر تطبیقی در قسمت نقل، تفاوت دیدگاه‌های مفسران مشخص می‌شود. مفسر تقریب‌گرا اگر از روش سکوت (قسم اول) در برابر اختلافات بهره‌گیرد، از کنار اختلافات بدون هیچ بیانی می‌گذرد و یا تمام حقایق را بیان نمی‌کند تا به زعم خود به اختلافات دامن نزنند. در این صورت، تفسیر تطبیقی و تقریبی در مقابل هم و دو امر کاملاً متفاوت می‌شوند، زیرا یکی به دنبال یافتن اختلاف و بیان آن است و دیگری درصدد پوشاندن و نادیده گرفتن آن.

ب. بیان شباهت‌ها با رهیافت جدلی: مرحله بعد در تفسیر تطبیقی در قسمت نقل، بیان وجوه تشابه میان دیدگاه‌های مفسران است. در این قسمت اگر مفسر در تطبیق رویکرد جدلی داشته باشد کمتر به این وجوه می‌پردازد و بیشتر اهتمام خود را صرف یافتن تفاوت‌ها می‌کند.

ج. پذیرش مبانی خاص در داوری: اگر مفسر مبانی خاص را بپذیرد، حداقل در مواردی که مبانی حجیت داشتن روایات مختص، دلیل اختلافات مذهبی باشد، امکان همراهی با تفسیر تقریبی از روش تفکیکی و تبیینی نیست. عسکری معتقد است که اغلب داوری‌ها در تفسیر تطبیقی بر اساس مبانی خاص مذهب محقق انجام می‌شود، به خصوص اگر سعی در رد و نادیده گرفتن روایات مذهب مخالف داشته باشد (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۱۲۰). مصادیق بارز آن در آیات ولایت و امامت دیده می‌شود.

۲-۴-۱. شباهت‌ها در روش تطبیقی و روش تقریبی

در این قسمت روش‌های هر دو تفسیر که سازگار با هم‌اند بررسی می‌شوند تا از این طریق میزان هم‌پوشانی و همراهی در آن‌ها مشخص شود.

الف. بیان وجوه تمایز با روش تبیینی و تفکیکی: در حوزه نقل برای بیان تمایزات اگر مفسر تقریبی از روش تبیین و روشنگری استفاده کند، همانند مفسر تطبیقی تمام اختلافات را بیان و تبیین می‌کند. پس در این حالت هر دو همانند هم عمل می‌کنند. اما اگر از روش تفکیک کردن بهره‌گیرد، در تمام موارد می‌توان تطبیقی با رویکرد تقریبی تفکیکی کار کرد، مگر قسمتی که اختلاف بر سر خلافت و جانشینی سیاسی امام علی (ع) است.

ب. بیان شباهت‌ها با رهیافت تقریبی: در قسمت نقل شباهت‌های دیدگاه‌ها، اگر تفسیرپژوه رویکرد تقریبی داشته باشد، تفسیر تطبیقی با هر یک از سه روش تقریبی کاملاً منطبق بر هم می‌شوند.

ج. پذیرش مبانی مشترک در داوری: محقق در حوزه داوری بر اساس مبانی مشترک در تفسیر تطبیقی، رویکرد تقریبی دارد و از همه روش‌های تقریبی می‌تواند استفاده کند. در نتیجه دو تفسیر تطبیقی و تقریبی هم‌پوشانی دارند.

پس اگر مفسر در تطبیق مبانی مشترک را بپذیرد، با تمام وجوه تقریب همراهی و هم‌پوشانی دارد و اگر مبانی خاص را برگزیند و گرایش تقریبی داشته باشد، بسیار سخت می‌تواند رویکرد خود را حفظ کند، ولی غیرممکن نیست و بهره‌گیری از روش تبیین و روشنگری و وجوه آن می‌تواند در همراهی تقریبی با تطبیقی در اینجا گره‌گشا باشد.

۱-۵. مقایسه در آسیب‌ها

تفسیر تطبیقی در بعضی مواقع می‌تواند منجر به آسیب‌هایی شود، از جمله این‌که به اختلافات دامن بزند. هنگامی این آسیب رخ می‌دهد که محقق با پایبندی به مبانی مختص مذهب خود و تعصب و ورزی و گرایش مذهبی و جدلی دست به تطبیق بزند. تفسیر تقریبی نیز در بعضی مواقع می‌تواند آسیب تفرقه و کینه میان مذاهب مختلف را در پی داشته باشد. توضیح این‌که در میان پیروان تقریب، دیدگاه‌های مختلفی مطرح است. برخی صاحب‌نظران این دیدگاه‌ها را بیان کرده‌اند: گزینش مذهب معیار؛ بعضی منظور از تقریب در میان مذاهب متعدد اسلامی را یک مذهب به عنوان اصل و معیار سنجش می‌دانند که مذاهب دیگر باید خود را با آن هماهنگ کنند، درحالی‌که چنین بینشی صحیح نیست، زیرا پیروان هر یک از مذاهب اسلامی مذهب خود را مذهب برتر و معیار سنجش می‌دانند. چنین دیدگاهی به تقریب نه تنها به وحدت مسلمانان نمی‌انجامد، بلکه زمینه نزاع مذهبی و اختلاف بیشتر آن‌ها را فراهم می‌کند.

■ وانهادن و سکوت در مسائل اختلافی: بعضی دیگر مقصود از تقریب را از یاد بردن و نادیده گرفتن مسائل اختلافی و تأسیس مذهبی نوین بر پایه مشترکات مذاهب اسلامی بیان کرده‌اند. اما این نظریه پذیرفتنی نیست و دچار تناقضی آشکار است. نادیده گرفتن پاره‌ای از عقاید و احکام اسلامی به هدف تقریب مذاهب، در حقیقت، تخریب مذاهب است.

■ آزادی در گزینش هر یک از مبانی و دیدگاه‌های مذاهب: بنابر این دیدگاه، هر مسلمانی در انتخاب هر یک از مذاهب اسلامی آزاد است و می‌تواند در هر مسئله‌ای، به هر کدام از مذاهب که خواست رجوع کند. اما در نقد این نظر باید گفت که اگر گرایش به هر یک از مذاهب بر پایه سلیق شخصی انجام گیرد، هرج و مرج مذهبی ایجاد می‌شود که نتایج زیان‌بار بسیاری برای فرد و جامعه دارد.

■ ملاحظات و مصلحت‌اندیشی‌های سیاسی: بنابر این نظر، شرایط فعلی جهان اسلام پرهیز از تنش و ایجاد وحدت مسلمانان را به عنوان امری عرضی می‌طلبد. اما در این حالت، تقریب مذاهب

با تغییر احتمالی شرایط منطقه و جهان، ضرورت خود را از دست می‌دهد و باعث بازگشت به تفرقه و از دست دادن وحدت می‌شود.

■ گفت‌وگوی صحیح و سازنده: این دیدگاه صحیح‌ترین دیدگاه است. در این مسئله نباید منشأ تنش را نادیده گرفت، بلکه باید مستقیماً با آن مواجه شد، زیرا مقصود از تقریب، تعامل علمی و عملی مذاهب اسلامی بر مبنای مشترکات و احترام متقابل و عاری از احساس نفرت و تعصبات غیرمنطقی و دور از روشی عوامانه است (مطهری، ۱۴۰۱، ص ۹؛ فخلعی، ۱۳۸۷، ص ۱۶؛ دارابی، ۱۳۸۹، ص ۱۱). کسانی چون محمدتقی قمی که از داعیه‌داران تقریب بودند اختلاف مذاهب را انکار نکردند، بلکه اختلاف را طبیعت اندیشه و اقتضای سنت‌های جامعه دانسته‌اند (قمی، ۱۳۸۹، ص ۲۰۳).

همان‌طور که ملاحظه شد، هر دو تفسیر با تمام تفاوت‌هایی که دارند، اگر در مسیر و روش صحیح تعریف و اجرا نشوند یک آسیب به بار می‌آورند. بنابراین برای مصون ماندن از آسیب‌ها باید تفسیر تطبیقی را با رهیافت تقریبی که بر پایه گفت‌وگوی سازنده است، استفاده کرد. پس نه تنها آن دو تفسیر با هم تناقض ندارند، بلکه با به‌کارگیری روش‌ها و شیوه‌های مناسب تطبیق و تقریب، هم‌پوشانی و همراهی نیز دارند.

نتیجه‌گیری

با توجه به مقایسه و بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها که از جهات جایگاه تفسیری، هدف، مبنا، روش و آسیب، بین تفسیر تطبیقی و تقریبی صورت گرفت، می‌توان گفت تفسیر تطبیقی تقریبی نه تنها اصطلاحی متناقض‌نما نیست، بلکه برای رسیدن به تطبیق و تقریب مصون از آسیب الزاماً باید این دو تفسیر در کنار هم استفاده شوند، زیرا تطبیق با گرایش مذهبی به سمت تعصب و ورزی و نادیده گرفتن نظرات صحیح سایر مذاهب و اهانت و نسبت‌های ناروا می‌رود که با اهداف تعریف‌شده تفسیر تطبیقی مخالف است و در این حالت، قطعاً با تفسیر تقریبی در تناقض خواهد بود. از طرفی، رویکرد تفسیر تقریبی، تمام آیات قرآن را در بر می‌گیرد و بیشتر اهتمام بر روی اشتراکات مسلمانان دارد. مفسر تقریب‌گرای افراطی به سراغ آیاتی که تعدد آرای مذهبی دارد نمی‌رود تا به زعم خود گرفتار تفرقه و نفاق نشود و در این حالت نیز قطعاً چنین تفسیری با تفسیر تطبیقی متفاوت است. اما تقریب‌گرای متعادل می‌داند که راه برون‌رفت از اختلافات مذهبی و جدایی و تفرقه مذاهب ابتدا پذیرفتن این

اختلافات و در مرحله بعد، بررسی علمی و تخصصی آن‌ها با تکیه بر مشترکات است، که در این راه از روش‌ها و شیوه‌هایی که با تفسیر تطبیقی هم‌پوشانی می‌کنند بهره می‌گیرد. پس تفسیر تطبیقی با رویکرد تقریبی بهترین روش برای تمییز دادن نظر صحیح‌تر به هدف تقریب مذاهب است.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان از هر گونه جعل و سرقت علمی و هر گونه سوءرفتار پژوهشی اجتناب کرده و نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع را تأیید می‌کنند.

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان به‌طور برابر در مفهوم‌سازی مقاله و نگارش پیش‌نویس اولیه و نسخه‌های بعدی آن اعم از نسخه بازمینی شده و ویرایش شده مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که هیچ‌گونه تعارض منافع ندارند.

حامی مالی

این مقاله هیچ‌کدام مالی از نهادهای تأمین مالی در بخش‌های دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نکرده است.

سپاسگزاری

نویسندگان از کادر حوزه علمیة فاطمة الزهراء (س) که در شکل‌گیری این مقاله نقش داشتند، سپاسگزاری می‌کنند.

فهرست منابع

- قرآن کریم، (مترجم: ناصر مکارم شیرازی).
۱. آذرشب، محمدعلی. (۱۳۹۱ش). **پیشینه تقریب**. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
 ۲. آلوسی، محمد بن عبدالله. (۱۴۱۵ق). **روح المعانی**. بیروت: دار الکتب العلمیة.
 ۳. ابن سعد، محمد. (۱۴۱۰ق). **الطبقات الكبرى**. بیروت: دار الکتب العلمیة.
 ۴. ابن منظور، محمد بن مکرم. (بی تا). **لسان العرب**. بیروت: دارالفکر.
 ۵. اقبالی، محمد طاهر. (۱۳۸۷ش). برداشت‌های مختلف از تقریب مذاهب اسلامی. **طلوع**، ش ۲۶، ص ۱۱۳-۱۳۰.
 ۶. بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم. (۱۳۸۵ش). **شیخ محمود شلتوت، طلایه‌دار تقریب در عقاید، تفسیر، حدیث، فقه مقارن و همبستگی مذاهب اسلامی**. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
 ۷. بهادری جهرمی، روح‌الله. (۱۳۹۷ش). مبانی تفسیر تقریبی. **مطالعات مقارنه‌ای مذاهب اسلامی**، (۲)، ص ۲۵-۴۸.
 ۸. تسخیری، محمدعلی. (الف). (۱۳۹۱ش). **رسالت ما، تقریب در اندیشه، وحدت در عمل**. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
 ۹. تسخیری، محمدعلی. (ب). (۱۳۹۱ش). **وحدت اسلامی بر پایه مرجعیت علمی اهل بیت (ع)**. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
 ۱۰. ثعلبی، احمد بن محمد. (۱۴۲۲ق). **الکشف و البیان المعروف تفسیر الثعلبی**. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
 ۱۱. جلالیان، حبیب‌الله. (۱۳۷۸ش). **تاریخ تفسیر قرآن کریم**. تهران: اسوه.
 ۱۲. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹ش). **تفسیر تسنیم**. قم: اسراء.
 ۱۳. جمعی از اندیشمندان. (۱۳۹۰ش). **راهکارهای اندیشه‌ای و کاربردی تحقق تقریب مذاهب اسلامی**. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
 ۱۴. دارابی، بهنام. (۱۳۸۹ش). **آسیب‌شناسی راهکارهای تقریب مذاهب و وحدت اسلامی**. **مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی (فروغ وحدت)**، ش ۲۰، ص ۷-۱۶.
 ۱۵. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۹۱ش). **لغتنامه**. تهران: دانشگاه تهران.
 ۱۶. ذهبی، محمد حسین. (بی تا). **التفسیر و المفسرون**. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
 ۱۷. رشیدرضا، محمد. (۱۹۹۰م). **تفسیر المنار** بی جا: هیئة المصریة العامة للکتاب.
 ۱۸. روحی دهکردی، احسان؛ تجری، محمدعلی. (۱۳۹۴ش). **اصطلاح‌شناسی مبانی تفسیر. پژوهش‌های قرآنی**، ۷۷(۴)، ۹۴-۱۱۷.
 ۱۹. رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۸۲ش). **درسنامه روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن**. قم: مرکز جهانی علوم اسلامی.

۲۰. رضایی اصفهانی، محمد علی. (۱۳۸۳ش). سبکی نوین در تفسیر روایی؛ روش شناسی کتاب تفسیر الأثری الجامع. بینات، ش ۴۴، ص ۱۰۸-۱۳۵.
۲۱. رضوانی، مصطفی؛ حاجی اسماعیلی، محمدرضا. (۱۳۹۹ش). مؤلفه‌ها و شواهد تقریب در تفسیر الکاشف مغنیه. پژوهش‌نامه قرآن و حدیث، ش ۲۷، ص ۹۱-۱۱۴. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001>. 1.20080417.1399.14.27.4.4
۲۲. رومی، فهد بن عبدالرحمن. (۱۴۱۹ق). بحوث فی أصول التفسیر و مناهجه. ریاض: مکتبة التوبة.
۲۳. سروریان، حمیدرضا؛ حسینی رامشه، سید سعید. (۱۴۰۰ش). بررسی امکان سنجی تفسیر تقریبی با مرور بر تفاسیر سنی نگاشت طبری، ابن ابی حاتم، ابن منذر و ثعلبی؛ (مطالعه موردی: اهل بیت (ع)). مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی (فروغ وحدت)، ش ۵۵، ص ۴۸-۶۲. <https://dor.isc.ac/dor/20>. 1.22520678.1400.16.55.4.5
۲۴. سیاوشی، کرم؛ سلیمانی فر، ندا. (۱۳۹۴ش). راهکارهای تقریب مذاهب در سیره و گفتار امام رضا (ع). مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی، (۱۰)، ۷۳-۸۴.
۲۵. شاکر، محمد کاظم. (۱۳۸۲ش). مبانی و روش‌های تفسیری. قم: مرکز جهانی علوم اسلامی.
۲۶. شرف‌الدین، عبدالحسین. (۱۴۲۳ق). الفصول المهمة فی تألیف الأمة. تهران: المجمع العلمی للتقريب بين المذاهب الإسلامية.
۲۷. شلتوت، محمود. (۱۳۷۷ق). تقديم لكتاب مجمع البيان. رسالة الإسلام، ش ۳، ص ۲۲۹-۲۴۱.
۲۸. شلتوت، محمود. (۱۳۷۹ش). تفسیر القرآن الکریم. تهران: المجمع العالمی للتقريب بين المذاهب الإسلامية.
۲۹. شلتوت، محمود. (۱۳۸۱ق). انباء و آراء. رسالة الإسلام، ش ۲، ص ۲۱۸-۲۲۱.
۳۰. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ش). مجمع البيان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصر خسرو.
۳۱. طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). جامع البيان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار المعرفة.
۳۲. طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التبيان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۳۳. طبیب حسینی، سید محمود و دیگران. (۱۴۰۲ش). تفسیر تطبیقی، اغراض و منافع. مطالعات تفسیر تطبیقی، (۲)، ۱۶-۳۲. <https://doi.org/10.22034/cs.q.2023.190593>
۳۴. طبیب حسینی، سید محمود؛ مرتضوی، سید ابراهیم. (۱۴۰۳ش). تفسیر مذهبی؛ چیستی، تشابه و تمایز با تفسیر تطبیقی. پژوهش‌های تفسیر تطبیقی، (۱)، ۱۰-۱۳۹. <https://doi.org/10.22091/162-139>. ptt.2024.9170.2215
۳۵. عابدی، فدا حسین. (۱۳۸۴ش). تفسیر تطبیقی آیه مودت. قم: مرکز جهانی علوم اسلامی.
۳۶. عسکری، انسیه؛ شاکر، محمد کاظم. (۱۳۹۴ش). تفسیر تطبیقی؛ معنایابی و گونه‌شناسی. پژوهش‌های تفسیر تطبیقی، (۱)، ۹-۳۲. <https://doi.org/10.22091/ptt.2015.588>
۳۷. عسکری، انسیه. (۱۳۹۷ش). جریان شناسی تفسیر تطبیقی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۳۸. فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). **التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)**. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۳۹. فخلعی، محمدتقی. (۱۳۸۷ش). **آشنایی با تقریب مذاهب اسلامی**. تهران: مشعر.
۴۰. قائمی امیری، زهرا؛ حسنی بافرانی، طلعت. (۱۳۹۵ش). بررسی رویکرد تقریبی مغنیه در تفسیر الکاشف. **معارف اسلامی**، (۳)، ۱۲۰-۹۵-۱۱۶.
۴۱. قربان زاده، محمد؛ رستمی، محمدحسین. (۱۳۹۱ش). گستره گرایش‌های تفسیری. **آموزه‌های قرآنی**، (۹)، ۱۵-۱۷۲-۱۵۵.
۴۲. قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۵۳ق). **الجامع لأحكام القرآن**. قاهره: دار الکتب المصریة.
۴۳. قمرزاده، محسن. (۱۳۹۹ش). بررسی رویکرد تقریبی محمدهادی معرفت با تأکید بر التفسیر الأثری الجامع. **پژوهش‌نامه مذاهب اسلامی**، (۷)، ۱۴-۲۳۸-۲۵۹. <https://doi.org/10.22034/jid.2021.113807.1501>.
۴۴. قمی، محمدتقی. (۱۳۸۹ش). **سرگذشت تقریب یک فرهنگ؛ یک امت**. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
۴۵. کاشانی، فتح‌الله بن شکرالله. (۱۳۳۶ش). **تفسیر کبیر منهج الصادقین فی إلزام المخالفین**. تهران: کتابفروشی علمی.
۴۶. مؤدب، سیدرضا. (۱۳۸۶ش). **مبانی تفسیر قرآن**. قم: دانشگاه قم.
۴۷. موسوی دره‌بیدی، سید حسین؛ احمدنژاد، امیر. (۱۴۰۱ش). بررسی رویکرد تقریبی دو تفسیر التبیان و مجمع البیان در نقل روایات اهل بیت (ع). **پژوهش‌های تفسیر تطبیقی**، (۱)، ۱۱۵-۳۲۹-۳۵۳. <https://doi.org/10.22091/ptt.2021.4615.1598>
۴۸. مسلم، مصطفی. (۱۴۲۶ق). **مباحث فی التفسیر الموضوعی**. دمشق: دار القلم.
۴۹. معرفت، محمدهادی. (۱۴۲۹ق). **التفسیر الأثری الجامع**. قم: التمهید.
۵۰. مطهری، مرتضی. (۱۴۰۱ش). «الغدیر» و وحدت اسلامی؛ به‌ضمیمه مزایا و خدمات مرحوم آیت‌الله بروجردی و الهامی از شیخ الطائفه. تهران: صدرا.
۵۱. معزالدين، محمدحسین. (۱۳۷۴ش). **ندای وحدت**. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
۵۲. مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۴ق). **التفسیر الکاشف**. قم: دار الکتب الإسلامی.
۵۳. نجارزادگان، فتح‌الله. (۱۳۸۸ش). **بررسی تطبیقی تفسیر آیات ولایت اهل بیت (ع) در دیدگاه فریقین**. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵۴. نجارزادگان، فتح‌الله. (۱۳۸۳ش). **بررسی تطبیقی مبانی تفسیر قرآن و معارفی از آیات در دیدگاه فریقین**. قم: مرکز جهانی علوم اسلامی.
۵۵. هاشمی فشارکی، شبنم‌السادات. (۱۳۹۷ش). **واکاوی دیدگاه موافقان و مخالفان تقریب مذاهب اسلامی**. **روزگاران**، ش ۱۳، ص ۱۲۳-۱۴۰.

References

1. Ālūsī, Maḥmūd ibn ‘Abd Allāh. (1995). *Rūḥ al-ma‘ānī fī tafsīr al-Qur‘ān al-‘aẓīm wa al-sab‘ al-mathānī* [The Spirit of Meanings in the Interpretation of the Noble Qur‘an and the Seven Oft-Recited Verses]. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah. [In Arabic]
2. Āzarshab, Muḥammad ‘Alī. (2012). *Pishīneh-ye taqṛīb* [The Background of Rapprochement]. Tehran: Majma‘-e Jahānī-ye Taqṛīb-e Mazāheb-e Eslāmī. [In Persian]
3. Dārābī, Bāqir. (2010). *Āsīb-shenāsī-ye rāhkār-hā-ye taqṛīb-e mazāheb va vaḥdat-e eslāmī* [Pathology of the Strategies of Rapprochement among Islamic Schools and Islamic Unity]. Moṭāle‘āt-e Taqṛībī-ye Mazāheb-e Eslāmī (Forūgh-e Vaḥdat), 20, 7–16. [In Persian]
4. Dehkhodā, ‘Alī Akbar. (2012). *Loghat-nāmeḥ* [Dictionary]. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
5. Dhahabī, Muḥammad Ḥusayn. (n.d.). *Al-Tafsīr wa al-mufasssūrūn* [Exegesis and Exegetes]. Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī. [In Arabic]
6. Hāshemī Feshārakī, Sayyid Sa‘īd. (2018). *Vākāvi-ye dīdgāh-e movāfeqān va mokhālefān-e taqṛīb-e mazāheb-e eslāmī* [Analysis of Proponents’ and Opponents’ Views on the Rapprochement of Islamic Schools]. Rūzgārān, 13, 123–140. [In Persian]
7. Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Mukarram. (n.d.). *Lisān al-‘Arab* [The Tongue of the Arabs]. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
8. Ibn Sa‘d, Muḥammad. (1990). *Al-Ṭabaqāt al-kubrā* [The Major Biographical Classes]. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah. [In Arabic]
9. Ma‘refat, Muḥammad Hādī. (2008). *Al-Tafsīr al-atharī al-jāmi‘* [The Comprehensive Tradition-Based Exegesis]. Qom: Al-Tamhīd. [In Arabic]
10. Mughniyah, Muḥammad Jawād. (2004). *Al-Tafsīr al-kāshif* [Al-Kashif Commentary]. Qom: Dār al-Kitāb al-Eslāmī. [In Arabic]
11. Muslim, Muḥammad. (2005). *Mabāḥith fī al-tafsīr al-mawḍū‘ī* [Studies in Thematic Qur‘anic Interpretation]. Damascus: Dār al-Qalam. [In Arabic]
12. OpenAI. (2025). *ChatGPT (GPT-5.2)*. <https://chat.openai.com>
13. Rashīd Riḍā, Muḥammad. (1990). *Tafsīr al-Manār* [Al-Manar Commentary]. Cairo: Al-Hay‘ah al-Miṣriyyah al-‘Āmmah lil-Kitāb. [In Arabic]
14. Reẓāyī Eṣfahānī, Muḥammad ‘Alī. (2003). *Dars-nāmeḥ-ye ravesh-hā va gerāyesh-hā*

- ye tafsīrī-ye Qur'ān** [Textbook of Methods and Approaches in Qur'anic Interpretation]. Qom: Markaz-e Jahānī-ye 'Ulūm-e Eslāmī. [In Persian]
15. Rezāyī Eṣfahānī, Muḥammad 'Alī. (2004). **Sabkī novīn dar tafsīr-e revāyī: ravesh-shenāsī-ye ketāb Tafsīr al-Atharī al-Jāmī'** [A New Style in Narrative Exegesis: Methodology of Tafsīr al-Atharī al-Jāmī']. Bayyīnāt, 44, 108–135. [In Persian]
16. Rūḥī Dehkordī, Emād, & Tajarī, Muḥammad 'Alī. (2015). **Eṣṭelāḥ-shenāsī-ye mabānī-ye tafsīr** [Terminology of the Foundations of Qur'anic Interpretation]. Pazhūhesh-hā-ye Qur'ānī, 4(77), 94–117. [In Persian]
17. Rūmī, Faṭḥ Allāh ibn 'Abd al-Raḥmān. (1999). **Buḥūth fī uṣūl al-tafsīr wa manāḥijih** [Studies on the Principles and Methods of Qur'anic Exegesis]. Riyadh: Maktabat al-Tawbah. [In Arabic]
18. Shāker, Muḥammad Kāzim. (2003). **Mabānī va ravesh-hā-ye tafsīrī** [Foundations and Methods of Qur'anic Interpretation]. Qom: Markaz-e Jahānī-ye 'Ulūm-e Eslāmī. [In Persian]
19. Shaltūt, Maḥmūd. (2000). **Tafsīr al-Qur'ān al-karīm** [Interpretation of the Noble Qur'an]. Tehran: Al-Majma' al-'Ālamī lil-Taqrīb bayn al-Madhāhib al-Eslāmiyyah. [In Arabic]
20. Ṭabarī, Muḥammad ibn Jarīr. (1992). **Jāmī' al-bayān fī tafsīr al-Qur'ān** [The Comprehensive Exposition of Qur'anic Interpretation]. Beirut: Dār al-Ma'rifah. [In Arabic]
21. Ṭabarsī, Faḍl ibn Ḥasan. (1993). **Majma' al-bayān fī tafsīr al-Qur'ān** [Compendium of Explanation in Qur'anic Exegesis]. Tehran: Nāṣer Khosrow. [In Arabic]
22. Ṭūsī, Muḥammad ibn Ḥasan. (n.d.). **Al-Tibyān fī tafsīr al-Qur'ān** [Clarification in Qur'anic Interpretation]. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی